

Ohälsa – och hypokondri – präglade Verner von Heidenstams liv

Verner von Heidenstam debuterade som författare år 1888 med »Vallfart och vandringsår«. Han representerade ett nytt synsätt, 90-talisen, med skönheten som ideal i motsats till den rådande vardagsgrå naturalismen. Därefter följde »Dikter« och böcker med historiska teman, t ex »Karolinerna« och »Folkungaträdet«. Han blev hedersdoktor i Stockholm, ledamot av Svenska Akademien 1912 och fick Nobelpriset i litteratur 1916. På Övralid invid Vättern strax norr om Motala, Heidenstams hem från 1925 fram till hans död 1940, finns olika medicinska dokument samt ett antal av författarens olika mediciner och recept bevarade. Vad ligger bakom denna medicinsamling?

Heidenstam föddes 1859 och blev 81 år gammal. Mot slutet drabbades han av några mindre hjärnblödningar och avled slutligen av influensa komplicerad av bronkopneumoni enligt dödsbeviset. Kardioskleros till följd av åldern angavs som bidragande orsak. I många biografiska beskrivningar och egna anteckningar berörs hans efter hand alltmer tynande skaparkraft redan efter »Nya dikter«, som utkom 1915. Parallellt skedde även ett mentalt åldrande, poetiskt formulerat av författaren Ole Söderström i romanen »Molnvandringen«: »... med det halvt frånvarande leende varmed mycket gamla människor söker dölja sin desorientering i en situation vars visuella och akustiska mångfald blivit för mycket för dem«. Fredrik Böök däremot är mera rakt på sak, nästan brutal, i sin biografi om Heidenstam: »... ingenting annat än de välbekanta utslagen av senil åderförkalkning«. Redan före 60 års ålder beskrivs Heidenstam av vänner såsom skygg, orolig och med sämre andlig skärpa än vad hans spänstiga yttre lät påskina. Enligt Staffan Björck kan denna förändring ha börjat ännu tidigare. Samtidigt upp-

ges att han stundtals var en utmärkt sällskapsmänniska. Heidenstam avböjde i brev till Prins Eugen att hålla tal vid ett av Birgittastiftelsens möten. Han förklarade att det inte var en fråga om vilja utan vad han var i stånd till. Nya författarförsök resulterade endast i lösryckta fragment på otaliga små papperslappar. Före fyllda 70 år hade han svårigheter både att läsa och att följa med vid högläsning, vilket man tidigare ägnat kvällarna åt på Övralid. En släkting förklarade robust att »Verner är slut«, och själv beskrev Heidenstam en olidlig trötthet i hjärnan. Efter 75-årsdagen skedde en betydande försämring, och från 1936 kunde han inte längre delta i Svenska Akademiens sammanträden. Under de sista åren krävdes förmyndare. Även nattlig oro och ångest tillstötte. I flera av hans efterlämnade utkast berörs minnets labyrinter och tankar kring döden. Han beskriver åldrandets normala glömska och hur dålig hörsel felaktigt får åldringen att framstå som »grumlig« i tanken. En av hans aforismer lyder: »Döden är ingen gåta, men livet är det.« Möjligen kan den relativt tidiga symtomdebuten tyda på någon form av demenssjukdom snarare än åldrande som följd av åderförkalkning, men detta är en spekulering.

Heidenstams hälsa var bräcklig redan under barn- och ungdomsåren, med den första längre sjukdomsperioden 1872, och vid 17 års ålder avslutade han skolgången helt. Han drabbades bl a av skrofulos, den form av tuberkulos som angriper halsens lymfkörtlar hos barn, och han genomgick under åren ända fram till 1890 ett flertal operationer för dessa skrofler, varav en med allvarliga komplikationer i form av blödning samt infektion. Från Würzburg skriver han i ett brev 1885: »Professorn är en hvithårig, fin, snäll gubbe men darrar på hand när han

TVÅ NATIONALSKALDER.

Verner von Heidenstam, till höger, och Gustaf Fröding tar sig ett lekfullt bad, skrudade i tångruskor.

Foto: Pressens bild.

HEIDENSTAM
SOM Ung.

Vid underkäken
syns ärr, vilka
torde vara spår
efter operatio-
nerna av hans
skrofulos.

Foto: Övralidsstiftel-
sen.

opererar o det gör rasande ondt.« Det är dock oklart vilken typ av operation som utförs vid detta tillfälle. I ett annat brev berättar han om en knöl »som öppnade sig sjelf och läkte sig sjelf«. På några fotografier kan man se ett flertal ärr vid underkäken, sannolikt resttillstånd efter skroflerna. Han har även i »När kastanjerna blommade« kort redogjort för de inflammatoriska ögonbesvär som kan höra till skrofulosen. Det finns dessutom lika summariska biografiska uppgifter om »nervsmärtor« eller någon form av neuralgi utan närmare definition. Vidare omnämns perioder av depression, med lynnighet och 30-årskris, liksom stor självupptagenhet, men även självkritik och ett visst mått av hypokondri.

Själv skrev han om arvet av svärmod och livsångest samt kroppslig och andlig kris. Han lämnade tre äktenskap bakom sig och ett utomäktenskapligt barn. Det finns skiftande uppfattningar om Heidenstams personlighet, och en del av dem är föga smickrande. Detta kontrasterar mot ett stort mått av ödmjukhet, som framkommer i många av hans dikter och efterlämnade anteckningar.

Ungdomsåren följdes av färder till varmare länder i Sydeuropa och Orienten 1876–78, både som rekreation och som bildningsresor. De gav så småningom underlag till hans första litterära alster, även om hans intention först varit att bli konstnär med studier i Rom och Paris. Han genomförde dessutom åtskilliga besök på olika kurorter och sanatorier, både i Sverige och utomlands, men inte alltid på grund av uppenbar egen sjukdom utan ofta som konvalescent eller som sällskap till sjuka vänner, t ex författarkollegan Oscar Levertin och Kate Bang, den äldre Heidenstams ledsagarinna. I Emilia Ugglas, Heidenstams första hustru, dagbok mellan 1882 och 1890 finns anteckningar såsom »Werner var illamående; var ej frisk; var sjuklig; måste söka läkare; fick influensan; Werner trött och ledsen«. I juli 1886 skriver han själv i ett brev att hälsotillståndet är sämre än någonsin med huvudvärk, frossa, feber, och han befarar att det rör sig om »tvinsot« eller »nervfeber«. I augusti blir han sängliggande och följande månad beskrivs hälsotillståndet med ett Tegnér-citat som att han var »en urna blott med lifets aska i – knappt det«. Han hade under vistelsen på slottet Brunegg i Schweiz drabbats av svårartad »tyfus« eller mera troligt tyfoidfieber (Heidenstam själv kallade tillståndet för tyfusfeber), som – hans egna ord – förvandlade honom till ett levande skelett och gav till souvenir en kronisk diarré. I detta sammanhang målar han ett självporträtt i form av en reslig, mycket mager men ändå kokett gestalt omgiven av ett par skelett. Efter ännu en kurortsvistelse genomgick han i januari året efter en kroppslig och andlig kris och uppsökte Davos i rekreationssyfte.

Två år senare beskriver Heidenstam i brev till Au-

gust Strindberg att han varit »... illa sjuk med antydningar till lungshot« och att han även opererades för tuberkulos i lungan: »Lifvet är kval.« Detta skedde under hans försvagade tillstånd hösten 1887, året efter tyfoidfiebern. Heidenstam har för övrigt gjort en ytterst målande beskrivning av Strindberg i boken »Från Col di Tenda till Blocksberg«. Året efter sin egen lungtuberkulos bevitnade Heidenstam den tuberkulossjuka Oscar Levertins blodstörtning, och enligt dennes önskemål tillbringade de den efterföljande sanatorievården tillsammans i Davos. De skrev tillsammans bl a »Pepitas bröllop« som en reaktion mot åttioalisterna.

Detta kom dock inte att bli Heidenstams enda erfarenheter av lungtuberkulos. År 1916 möttes Heidenstam och danskan Kate Bang, båda som konvalescenter snarare än patienter, på Mösseberg, som fungerade både som vattenkuranstalt och sanatorium. I ett brev redan 1892 beskriver han entusiastiskt »en ny högluftsort« vid Ulricehamn. De återförenades senare på Wings sanatorium i Norge för välgörande friluftsliv. Det kom att utvecklas till en 20-årig vänskap, bl a tillsammans på Övralid. Under en resa på kontinenten 1919 insjuknade paret, varvid Heidenstam tycks ha repat sig snabbt medan Kate Bang förblev febril och utvecklade en svår, dubbelsidig lungtuberkulos med upprepade lungblödningar. Hon vårdades nästan tre månader på Rigshospitalet i Köpenhamn och därefter i Davos på det fashionabla sanatoriet Schatzalp. Chefläkare var Luzius Spengler, en av två läkarsöner till doktor Alexander Spengler, som grundade ett av de första sanatorierna i Davos, som så småningom blev en av Europas främsta kurorter för bl a tuberkulos med dess olika sjukdomsmanifestationer. Av ytterligare medicinhistoriskt intresse kan nämnas att Luzius Spengler införde extrapleural torakoplastik i arsenalen av s k kollapsterapi av lungtuberkulos.

För att göra Kate Bang sällskap inskrevs även Heidenstam som »patient« och fick undergå enklare behandling utan att egentligen själv vara sjuk. Den behandlande läkaren Neumann har i ett brev daterat 1921 till en svensk kollega detaljrikt redogjort för sin fysikaliska undersökning av Heidenstam. Han beskriver tydliga spår av tidigare dubbelsidig lungtuberkulos med sekundärt emfysem. Dessutom var stämbanden förtjockade och slemhinnorna retade men utan tecken på struption. Det finns flera noteringar i helt andra sammanhang om att Heidenstam hade en hes röst. I den bevarade vikt- och temperaturjournalen finns de stränga och medicinhistoriskt lika intressanta förhållningsreglerna för sanatorievistelsen samt enligt tidens sed ett personligt dagligt schema för omväxlande arbete respektive liggkurer. Temperaturen mättes 4–7 gånger dagligen, vanligen med muntermometer. Han påbörjade under denna vistelse sitt självbiografiska verk »När kastanjerna blommade«, som fullföljdes så småningom av hans vänner och utgavs postumt.

Tuberkulos är en mytomspunnen sjukdom som anses ha inspirerat både författare och konstnärer till ökade prestationer, den s k hektiska febern. I Heidenstams fall kan man spåra vissa influenser från hans nära kontakt med sjukdomen. Han hade för egen del besökt ett tiotal olika kuranstalter och sanatorier i Sverige, Norge, Tyskland och Schweiz, så inspirationskällor saknades inte. I »Från Col di Tenda till Blocksberg« finns några beskrivningar som relaterar till tuberkulosens eller tvinsotens

ÖVRALID,

Verner von
Heidenstams
sista hem, upp-
fördes efter
hans egna rit-
ningar. Det har
kallats ett arki-
tektioniskt själv-
porträtt med
sina strama,
stilfulla linjer.
Hemmet är öp-
pet för visning
under sommar-
halvåret.

Foto: Sven-Göran Frans-
son.

speciellt magra, bleka fysiologi och hosta. Även i »Vallfart och vandringsår« lider evighetens drottning av »tåring«, mager och tunn, medan döden hostar host. I »Renässans« skriver han om vännen Levertin: »Jag har sett en god vän småle melankoliskt, medan han hostade blod, och detta mellankoliska leende på lidandets bleka ansikte var något av det vackraste jag sett i livet.« I »Pepitas bröllop« liknar Heidenstam det dödsjuka sekelskiftet vid en lutas skrofulösa dekadentstener. Till sammans med Levertin har han även skrivit en kort, smått makaber novell om »Stellwegers berömda kuranstalt för bröstsjuka« i »En sylvesternatt på dödens hotell«. Anstalten uppges vara belägen i samma kanton, Graubünden, som Davos. Heidenstam ägnar även orten Davos ett par egna korta berättelser. Davos, »en av Europas mest uppmärksammade kurorter för bröst-åkommor«, hade knappt 4 000 invånare vid hans första besök. I takt med sanatoriernas popularitet mer än fördubblades antalet bofasta till nästa gång han återvände. I samma stycke fortsätter han: »I det hela blir man så van att se sjuklingar, att man mer överraskas, då man sammanträffar med någon, som säger sig vara frisk.« Under Kate Bangs svåraste sjukdomskris skrev han en särskild aftonbön till henne. Den kom även att erbjuda tröst för andra sjuka, dels på Schatzalp, dels brevlades till Sverige.

En annan åkomma som så småningom tillstötte och kom att besvära honom under resten av livet var nedsatt hörsel på ena örat samt återkommande yrselanfall, ibland kombinerade med illamående. Omkring år 1890, under arbetet med verket »Hans Alienus«, antecknar han att rummet gick i sjögång och att han fått »någon utgjutning i hjärnan«. Han trodde själv att det rörde sig om en form av influensa som han ådragit sig i Italien och »måste huvudstupa återvända till höglandsluft«.

Han var mycket känslig för kall luft och bar gärna en skinnmössa på grund av sina öronbesvär. I ett betydligt senare läkarutlåtande från 1919 anges tinnitus som diagnos, och han rekommenderades återigen vistelse i varmare klimat under vintern, helst i Italien. Sju år senare gjordes en röntgenundersökning av skallen inkluderande speciella bilder med avseende på öronen. Undersökningen utfördes på Sophiahemmets röntgeninstitut och bedömdes av professor Gösta Forssell, legend inom svensk radiologi. Själva utlåtandet saknas, men bilderna finns kvar på Övralid. Två av Heidenstams övriga konsulterade doktorer var inte överens med Forssells diagnosförslag kolesteatom. Andra alternativ var arterioskleros och otoskleros, benförändringar i stigbygelplattan. Eftergranskning av bilderna avslöjar dock inga uppenbara förändringar som förklarar yrselanfallen eller stärker något av de olika sjukdomsförslagen. Inte heller dessa dokument har kunnat lokaliseras, men Heidenstams bekant arkeologen Otto Frödin har i ett brev redogjort noggrant för sina samtal med de konsulterade doktorerna (dock ej Forssell) angående fynden och förslag om fortsatt medicinering. Man rekommenderade jod, kalk- och koffeinhaltiga substanser. Man tonade ned betydelsen av de två första förslagen, och även i fallet av otoskleros poängterades att tillståndet var ofarligt och i så fall befann sig i ett lindrigt stadium. Man intog en tydligt optimistisk, nästan överslättande attityd. Utöver medicineringen rekommenderades åter vistelse i varmt klimat, t ex Egypten. Till en början förknippade Heidenstam sin avtagande arbetsförmåga med dessa öronbesvär snarare än med ett för tidigt åldrande.

PORTRÄTT AV VERNER VON HEIDENSTAM, målat 1900 av Oscar Björck, vilken, liksom Heidenstam, tillhörde prins Eugens näraste vänskrets. Porträttet finns på Waldemarsudde i Stockholm.

Foto: Waldemarsudde.

HEIDENSTAMS GRAVSTEN med den välkända inskriptionen finns på Övralid. Ovan till höger.

Foto: Sven-Göran Fransson.

Heidenstams barn- och ungdomstid var således präglad av ohälsa som inskränkte skolgången, och flera sjukdomar drabbade honom även som vuxen, varav vissa med kroniska besvär från mage och öra. Detta i kombination med ett känsligt och fantasirikt konstnärssinne, kryddat med ett mått av egoism, är en bakgrund som kan stödja innehavet av ett hemapotek och samlandet av medicinsk information, liksom många läkarkontakter genom åren. Det finns även åtskilliga tidningsurklipp av medicinska nyheter och en »Handbok i husmedicinen« från 1881 med Heidenstams understrykningar, bl a i kapitlet om hektisk feber och egenhändig anteckning i marginalen: »skrofler«. Understrykningarna omfattar sjukdomsförklaringar såsom »deprimerade sinnesrörelser och omätliga ansträngningar af själskrafterna«. Lungsoten uppges vidare kunna följa efter nervfeber eller sjukdomar med svår diarré, precis som i Heidenstams fall. Ett senare kapitel som behandlar diet och sundhetslära innehåller ännu fler understrykningar. Många av de efterlämnade preparaten har direkt anknytning till hans tarmbesvär, både stoppande och stimulerande medel, eller för neuralgiska smärtor samt rekommenderade substanser för yrselanfallen. Ytterligare preparat som finns är både lugnande och centralstimulerande substanser samt hjärtpreparat. Det finns dock enstaka biografiska uppgifter som beskriver Heidenstam som hjärtfrisk i samband med läkarundersökningar, trots några noteringar om högt blodtryck från vistelsen på Schatzalp, med systoliska värden mellan 180 och 220 mm Hg i en ålder av drygt 60 år.

Sammanfattningsvis är Heidenstams efterlämnade medicinförråd och dokumenterade intresse för diverse medicinska behandlingar och nyheter knappast överraskande med hänsyn till hans sjukliga konstitution, egocentricitet samt vistelser på såväl svenska som utländska kurorter och sanatorier genom åren. Som ytterligare kuriosum kan nämnas hans ordblindhet, vilken resulterade i ett antal utslitna exemplar av Svenska Akademiens ordlista.

Sven-Göran Fransson
docent, överläkare,
röntgenkliniken, thoraxradiologiska sektionen
sven-goran.fransson@lio.se

Annika Fransson
sjuksköterska,
lungmedicinska kliniken; båda vid
Universitetssjukhuset Linköping

Maja Rahm
föreståndare, Övralid, Motala

Xxxx

Xxx

Xxxx